

RÓMAI ÉS GÖRÖG IRÓK ÉLETE S IRATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VALLÁSOS GONDOLKOZÁSUKRA.

II. *)

M. AUR. ANTONINUS.

Marcus Aurelius Antoninus „a bölesész“ született Rómában, a Coelius halmon, 121-ben ápril 20-án, Hadrian császár uralkodása alatt. Atyja Annius Verus korán elhalván, hasonnevű nagyatya fiává fogadta az ifju Marcust. A gyermek neve ez időben M. Annius Verus volt. Már nyolcz éves korában a Salusok (Mars papjai) közé vette föl őt Hadrian, ki az őszinte s igazságszerető kis Verust Verissimus-nak szokta nevezni. Mikor Hadrian utóda, Antoninus Pius, L. Ceionius Commodust és M. Ann. Verust fiává fogadta, utóbbi M. Aelius Aur. Verus nevet vett föl (139-ben), s csak császárrá létekor (161-ben) lón neve M. Aurelius Antoninus. Mind testi⁴ mind lelki neveltetésére oly nagy gond volt fordítva, minővel a történelemnek tán egyetlen egy fejedelménél se találkozunk. Neveltetését s az eszméket és elveket, melyeket lelke nemesítésére elsajátítani alkalmá volt, az elismerés és hála őszinte hangján adja elő hátrahagyott iratának első könyvében. „Nagyatyámtól — ugy mond — tanultam jó erkölcsöket s önuralmat. Atyám hírnevéből s emlékéből a szerénységet s férfiaságot. Anyámtól (Domitia Calvilla) az istenfélelmet, a jóltevést, a tartózkodást nemcsak a rosztetektől, hanem a rosz gondolatoktól is. Szüle-nagyatyámtól, hogy a köziskolákba járás helyett, jó tanítóim legyenek otthon, s hogy ily dolgokra bőven kell költeni. Nevelőmtől, a munkabírást, a keveset kívánást, önmunkásságot. Diogenestől, hogy ne higgyek a csodatevőknek s csalóknak a daemonok előidőzését s eltávolítását illetőleg; hogy barátja legyek a szólásszabadságnak s a bölesészetnek; hogy dialogokat irtam gyermekkoromban, s megelégedtem kopasz vagy bőr-ágygyal. Rusticustól, hogy a jellemnek javításra s

*) A fenirt czim alatti első közlemény — Seneca — a Ker. Magv. 1875 évi 6-ik füzetében jelent meg. A hosszas késedelmezés oka az, mert Epictetus iratáit kézhez nem kaphattam. Nagyon le lennék kötelezve, ha valaki „Epicteteae Philosophiae monumenta. Ed. Schweighäuser. 1797. stb. czimű mű megtalálhatására utat mutatna. D. K.

ápolásra van szüksége; hogy írásban és életmódban egyszerűséget kövessen; hogy kész legyek megbocsátani azoknak, a kik megsértettek, mihelyt a békülésre hajlamot mutatnak; hogy gonddal olvassak s ne elégedjek meg felületes ismerettel. Neki köszönöm, hogy Epictetus értekezéseivel megismerkedtem. — Apolloniustól, hogy szabad és elhatározott legyek; hogy egyedül az észre tekintsek; hogy ugyanaz legyek jó és balsorsban egyaránt. — Sextustól, hogy jó indulatu legyek s barátaim érdekét szem előtt tartsam. Tőle nyertem a természet szerint élés eszméjét. Ő volt példányképem a család atyai gondozásában, az előzékenységben s az életelvek értelmes fölfedezésében s elrendezésében. — Alexandertől, a grammaticustól, hogy mások hibás vagy barbar szókiejtésait ne hibáztatólag, de jóakaró készséggel javítsam, s ne annyira a szó, mint a tárgy felől vizsgálódjam. — Frontótól, hogy mit tesz az irigység, ravaszság és szinlelés egy zsarnokban. — Alexandertől, a platonicutól, hogy ne mondjam vagy írjam (levélben) gyakran e kifejezést: *n i n c s i d ő m*, s hogy ne mentegessem a kötelességmulasztást ily szavakkal: *s o k a d o l g o m*. — Catulustól, hogy tanítóimról készséggel jót mondjak, s gyermekeimet igazán szeressem. — Severustól, hogy szeressem rokonaimat; barátja legyek a jognak és igazságnak. Tőle vettem egy törvény- s jogegyenlőséggel bíró s szólás-szabadságot engedő állam eszméjét, s oly királyságét, mely minden alattvalója szabadságát tiszteletben tartja. — Maximustól tanultam önkormányzást, s hogy jó hangulattal legyek minden körülmények közt s a kedvesség és méltóság helyes vegyületét birjam jellememben. — Atyámtól (Ant. Pius), szelidséget, állhatatosságot az elhatározott dolog kivitelében; érdektelenséget az u. n. tiszteletek iránt, munkaszeretetet s kitartást; figyelmet azokra, kik a közügy javára valamit indítványoznak; részrehajlatlanságot az érdem elismerésében. Ő magát a közpolgárokkal egyenlőnek tartotta. Ő vizsgálódásaiban kitartó volt; a látszattal meg nem elégedett; a dolgokat jó előre látta; birodalma felett ébren őrködött. Sem az istenek felől nem volt babonás, sem a nép kegyét nem hajhászta. Tisztelte a valódi bölcseket. Önként útát nyitott, sőt segítette azokat, kik az ékesszólásban, törvényben, erkölcsben vagy más ily dolgokban kitűnő tehetséggel bírtak. A mi Socratesről mondva van, ő reá is alkalmazható, t. i. mind élvezni tudta, mind visszatartózkodni tudott oly dolgoktól, melyektől tartózkodni mások igen gyengék, s élvezni tulzás nélkül nem tudják. Elég erősnek lenni a tartózkodásban s elég józannak az élvezetben: a tökéletes s győzhetetlen

lelkü férfi sajátja. Az istenektől nyertem jó nagyatyákat, jó szülőket, jó nővért, jó tanítókat, jó rokonokat és barátokat. Nekik köszönöm, hogy ezeket soha meg nem sértettem; hogy ifjuságom virágát megőriztem; s hogy oly kormányzónak s atyának voltam alárendelve, ki megtanított, hogy az ember élhet palotában örök vagy himzett ruhák s fáklyák vagy szobrok s más pompák nélkül; élhet magános ember módjára a nélkül, hogy akár alábbvalóvá lenne gondolkozásban, akár kevésbé munkás az uralkodói teendőiben. Köszönöm az isteneknek, hogy tanítóimat oly tisztas állásra emeltem, a melyet kívántak; hogy a természet szerint éléstről oly tiszta fogalmat szereztem, hogy a mennyire az istenektől, adományaiktól, segítségüktől s ihletéseiktől függ, semmi sem akadályozhat a természet követésében, kivéve saját hibámat, és azt, ha az istenek intéseit s tanításait figyelembe nem veszem; hogy habár anyám ifjan halt meg, élete utolsó éveit velem töltötte, hogy valahányszor a szűkölködőn segíteni akartam, kellő eszközeim nem hiányoztak; hogy engedékeny, kedves és egyszerű nőt kaptam feleségül; hogy gyermekeim számára jó nevelőkre akadtam, s hogy mindennek felett a tudományok legfontosabbjára, a bölcsészetre fordítottam időmet.“ Ez az első könyv kivonata. Ebből látjuk egy nemes lélek ifjúkori neveltetését, szülői s tanítói iránti háláját, s a stoicismus elveihez való hű ragaszkodást. Látjuk ama keresztényiesen vallásos érzést, mely minden elfogadott jót az istenekre vezet vissza. Látjuk egy nagy férfit jellemét, kiről, a nélkül, hogy életírói dicsőítéseit bonczolgatnók, bátran elmondhatjuk, hogy a milyenné lenni tanult, olyanná lett.

Hadrian 138-ban meghalván, utóda Ant. Pius fogadott fiát M. Aur. Antoninust caesar címmel ruházta fel s az államkormányzás gondjait vele megosztotta. Az apa és fogadott fiu a legbizalmasabb barátságban éltek. Körülbelől 146-ban M. Anton. nőül vette Faustinát az Ant. Pius leányát.

Ant. Pius meghalt 161-ben. A tanács a kormányt egyedül M. Aur. Antöniusra akarta ruházni; de ő fogadott testvérét L. C. Commodust, közönséges néven Lucius Verust, uralkodótársul vette, s így Rómának most először két császára volt, az egyik valódi jellem s nagy lélek, a másik a testi gyönyörök s erkölcstelenség rabja.

A mily nyugodt volt a római birodalom állapota Ant. Pius idejében, kinek uralkodása a jóllét és béke oly hosszú időszakával ajándékozta meg Rómát, minőt se azelőtt, se azután nem élvezhetett: ép oly zavart s folytonosan vészterhes volt az az utolsó jó

császár M. Aurelius alatt. Az első évben a parthusok zavarták meg a békét, kik Armeniába betörve, miután egy római legiot tönkretettek, romboló árként boriták el Syriát. Lucius a társ-császár indult egy hadsereg élén megfékezésükre. Mig Lucius Laodiceában, Daphnéban s Antiochiában idejét a gyönyörök élvezetében vesztegette, azalatt vezérei Cassius és Statius Priscus a parthusokon fényes győzelmeket arattak s Mesopotamiát Rómához hódították. Ez események folyama 5 évig tartott. 166-ban Lucius visszatért s a két császár fényes diadalmenetet tartott, Armeniacus, Parthicus Maximus és Medicus neveket véve fel.

A keleti háboru szerencsés véget ért ugyan, de jóllét és béke nem járt nyomában. Benn a fővárosban a Tiber kiöntött, embert s állatokat szedett áldozatul, épületeket döntött össze s ezek közt a legdrágábbat — a nagy granariumokat, honnan a római köznép nagy tömege napi élelmét nyerni szokta. A vizár pusztító nyomdokain az éhség indult meg, melyhez csatlakozott a Verus legioi által keletről áthozott dögvész is. A nemeslelkü fejedelem teljes erővel fáradzott a nyomor enyhítésén; midőn a közkincstár kiapadt, saját drágaságait, kincseit hozá áldozatul, s jótékonyága hatalmán az öldöklő daemonok ereje bizonyára megtörik, ha újabb sötét felhők nem tornyosulnak Róma egén. A biródalom északi határán lakott törzsek, a marcomannok, quadok, alanok, jazygok, sarmatok s mások szövetkezve fenyegeték Róma békéjét, sőt lételét is. Az ezek ellen győzelmesen folytatott s gyakran megújított háboruban folyt le M. Aurél élete. 169-ben Verus hirtelen meghalt. A most már egyedüli császár fényes győzelmeket aratott a betörő barbarokon. Főhadiszállása rendszeren Pannoniában volt. Győzelmeinek legnevesesebbje az, melyet különösen a régibb ker. történetirók az u. n. „mennydörgő legio“ csodájának szoktak tartani. Tény az, hogy 174-ben a római legio válságos helyzetbe jutottak. Az égető meleg, tikkasztó szomszúság s a jóval számosabb ellen közeledtére páni félelem fogta el a serget. Végveszélyben forogtak. De a mint az ütöközet kezdődött, a tornyosuló felhőkből csakhamar üdítő zápor ömlött alá. A katonák egyik kezökkel sisakukban s pajzsaikban esővizet fogva fel szömjukat oltották, másikkal magukat védelmezték. A zápor csakhamar jégviharrá változott s cikázó villámokkal vegyülten oly erővel zúgott alá a barbarok nagy seregére, hogy azok összezavarodva vad futásnak eredtek. A győzelem a rómaiaké lön. A váratlan megmentetést a pogányok isteneik közreműködésének tarták, a mit nemcsak a régi történetirók bizonyítanak, de az Ant.

emlékoszlopzatán levő faragványok is, hol Jupiter Pluvius alakja látható, karjaiból és fejről vizet bocsátva, melyet lenn a római katonák pajzsaik üregével felfognak. Keresztény irók szerint a menekvés és győzelem a seregben volt keresztény katonák könyörgésének tulajdonítandó; sőt létezik egy levél görögül, melyet állítólag a császár a senatushoz ez alkalommal küldött, különösen kiemelve s elismerve a keresztényeket s azok istenét. (E levél rendszeren a Justinus első Apológiája végén van nyomatva). E levelet csak olvasni kell s azonnal elárulja, hogy nem eredeti, hanem nagyon is ügyetlenül költött.

A győzelem megvolt, de annak előnyei kiaknázásában új, váratlan események akadályozák a császárt. Avidius Cassius ugyanis, ki keletnek s Egyiptomnak kormányzójává tétetett volt, a császárnak költött halálhírére magát utódjává kiáltatta ki, s midőn a hír hamis voltáról meggyőződött, vélve hogy bűne megbocsáthatlan, elhatározta fegyverrel véni ki elismertetését. E hír hallatára Antoninus, ki még Pannoniában volt, Rómába sietett, előkészületeket tenni a lázadó ellen. Mint nyomasztó teher nehezült lelkére a gondolat, hogy katonáit polgárháboru elnyomására kell vezetnie. E közben a lázadó vezért, mintegy 3 havi névleges uralkodás után, saját tisztjei meggyilkolták s fejét Rómába küldötték. Antoninus borzadva utasítá vissza a véres ajándékot s a gyikosokat maga elé sem bocsátá. A nyugalom teljes helyreállítása végett mégis keletre, a lázadás színhelyére kellett utaznia. Ez utazás közben nagy és nemes lelkének bámulatra méltó jeleit adá. Egyetlen egy sem lón büntetve a lázadók közül, sőt a Cassius iratait is minden megtekintés nélkül a lángok martalékaivá adadni rendelé, s csak az fájt lelkének, hogy a legfőbb bűnösnek megbocsátani már nem állott hatalmában. Ez útjában halt meg neje, Faustina is, kitől sok gyermekei maradtak. Hogy nejének volt-e s mily része volt ez összeesküvésben, biztosan nem tudhatni. Miután Egyiptomot is meglátogatta, visszatértében Athént érintve, 176-ban ért haza, diadalmenetet tartva fiával Commodussal együtt, december 23-án. Békét most sem élvezhetett. Ismét a a dunamelléki fellázadt népek fékezésére kelle sietnie Germaniába. Pár év alatt azokat teljesen legyőzte, de a győzelmek után önmaga is, a testben mindig gyenge s lélekben gyakran megpróbált császár, a halandók legyőzhetlen ellenségével találkozott. Meghalt a Száva mellett Sirmiumban (Mitrovicz), vagy mások szerint Vindebonában (Bécs) 180-ban martius 17-én, életének 59-ik, uralkodásának 20-ik évében. Nem hiányzott a gyanu,

hogy fia és érdemtelen utóda Commodus az orvosokkal egyetértve halálát sietteté. Soha uralkodó alattvalói részéről mélyebb szeretetben nem részesült. A nép azt hitte, hogy az istenek küldötték őt neki áldás gyanánt, s hogy most visszaköltözött az égbe, honnan alászállott volt. Apotheosisét mint valódi tényt s nem mint formalitást tekintették. A ki csak tehetette, megszerezte az elhalt császár szobrát s házi istenei közé helyezte, hol a legtöbb háznál még egy századdal később is látható volt.

Mellözve, hogy nejének állítólagos hűtlensége iránt tulságosan elnéző volt, s hogy fia Commodus, kit oly nagy gonddal nevelt és neveltetett, egyike lón a legvérengzőbb s legnemtelenebb uralkodóknak: M. Aurél jellemének egy kis árnyoldala is van, melyet említés nélkül nem hagyhatunk. Ez az, hogy alatta történt a keresztények 4-ik üldöztetése. Azonban keressük itt is a való tényeket. M. Aurél nem volt közvetlen oka és szerzője az üldözéseknek. Ő nem bocsátott ki egyenes rendeleteket e czélból. Tudjuk, hogy az ifjabb Plinius, Bithynia kormányzója megkérdezése folytán Tráján egy rendelettel válaszolt, melynek értelmében a keresztények büntetendők voltak, ha a pogány isteneket nem tisztelik s azoknak nem áldoznak. E rendelet Hadrian, Ant. Pius s a mi Antoninusunk alatt is érvényben volt, s szigorubb vagy enyhébb alkalmazása a helytartóktól függött, kik ismét a néptömeg befolyása alatt állottak. E tömeg ugyanis, kik közül némelyeknek keresete, kenyere, másoknak érdeke, s a legtöbbnek kedvencz hite a keresztény vallás által veszélyeztetve volt, mindig készen állott a keresztények ellen síkra szállani s boszuját rajtuk gyakran a fanatismus teljes hatalmával érvényesíteni; ezek mellett a zsidók is, mint a keresztények ellenfelei foglaltak álláspontot. A dolgok ily állapotát s a keresztények szaporodását figyelembe véve, lássuk mit tehetett az államfő. Tudjuk, hogy Róma mindig általános türelemmel viseltetett a különböző vallások iránt; hogy a többféle, egy s más törzstől vett istentiszteleti formulák divatosok voltak, annyira, hogy még az Osiris és Isis tisztelete is nagy tért foglalt Rómában. Azonban nem kell felednünk, hogy mindezen vallások ugyanazon elveken alapultak, mint az ugynevezhető államvallás, t. i. a sokisteniség és külső szertartások elvén, és így az egynemű vallások által az állam fejében a pontifex maximus állása nem volt veszélyeztetve. Ámde a ker. vallás a fennebbiekkel teljesen ellenkező elveken alapult, s követői azt egyedül idvezítőnek hirdetvén, nyíltan szembeszállottak a polytheismussal. Mi természetesebb, mint az, hogy

ily álláspontnál fogva a keresztények az ősi intézmények felforgatóinak s így az állam ellenségeinek tekintettek. Hogy ezek daczára is, korának legerényesebb, legjöltevőbb s legkegyelmesebb fejedelme a keresztények ellen követett kegyetlen eljárást mennyire helyeselte, azt biztosan nem tudjuk, valamint azt sem, hogy mennyire volt ő e tekintetben befolyásolva tanácsadói által, kik részint tanítói, részint barátai lévén, elvben stoicusok s e névre büszkék voltak. A fennebbiekhez még csak annyit adva, hogy régi egyháztörténet-íróink a dolgokat s különösen az üldöztetéseket, a martýrok számát s szenvedéseit túlozva s nagyítva adják elő, s aztán az olvasóra bizva azt, hogy Antoninusunk jellemének ez árnyoldalát többé vagy kevésbé sötéten fesse: áttérek iratai kivonatolására s ismertetésére, remélve, hogy mire azon átmentünk, mindent megbocsáttunk.

M. Aur. Antoninus hátramaradt iratainak czime, melyet Xylander az első kiadó (1558) irt elébe: Μάρκου Αυτωνίνου Αυτοκράτορος τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ. (M. Ant. császár önmagáról, v. önmaga számára írott 12 könyve). Közönségesen „Meditationes“ Elmékedések, vagy Gondolatok néven nevezik. *) Az egész mű nem egyéb, mint egy vallás erkölcs-bölcsészeti napló, melyet egy eléggé mélyen gondolkodó s a hiresebb bölcsesek — különösen a stoicusok — elveit ismerő s gyakran olvasó egyén naponként vezetett, rendszer és összefüggés nélkül. Mintha csak előre egybehordott jegyzetek lennének egy később rendszeresen megírandó bölcsezeti műhöz. Irálya nehézkes és szaggatott, s oly sajátos görög nyelvezetű, melynek párja nincs. Az ismétlések gyakoriak. Ugyanazon gondolat most egyszerűen, majd kibővitve jön elő. A szöveg sok helyt hiányos és érthetetlen. De e zürzavaros egyszerűsége mellett is vonzó olvasmány s az volt mindig. Angol, francia, német, olasz s spanyol nyelven fordításai vannak; hogy magyarban van-e, nem tudom. **) Minthogy az első könyvet az életíratban már bőven említettem, most a 2-ik könyvvel kezdem.

*) Én a Gataker-féle 1697-beli, londoni 2-ik kiadást voltam szerencsés kölcsön kaphatni, mely kiadás görög eredetiben s latin fordításban nyomtatva maig is a legjobb. Gazdag bevezetéseit s különösen a könyv $\frac{3}{4}$ részét tevő, sűrűen nyomott commentárt tekintve, oly széles ismeretet s gondos munkát árul el, melyhez hasonlót találni, merem mondani, lehetetlen.

**) Angolban legjobb a Long György fordítása. Czime: The Thoughts of the Emperor M. Aur. Antoninus. Translated by George Long. Second Edition. London. 1875.

„Reggel szólj így magadhoz: találkozni fogok hálátlannal, dolyfőssel, csalóval, irigygyel s embergyülölővel. Mindezek azért történnek velők, mert nem tudják, mi jó, mi rossz. De én, ki átlátam a jónak természetét, hogy az szép, s a rosszét, hogy az rút,— a ki ismerem a hibázónak természetét is, hogy az rokon velem s nemcsak ugyanazon vérből való, de észben s isteni adományban is részes: sem nem haragudhatom embertársamra, sem nem gyülölhetem őt. Mert együttmunkálásra vagyunk teremtve, miként a lábak és a kezek. Egymásnak ellenébe működni pedig a természettel ellenkezik.

„Az istenek dolgai gondviseléssel teljeseek. A sors tényei is egybe vannak kötve a természettel s a gondviselés által rendelt dolgokkal. Onnan foly elő minden. Ide járul a szükségesség is, és az a haszon, mely a világegyetemnek — melynek te része vagy — javára van. A természet minden egyes részeinek javára van az, a mit az egésznek természete magával hoz s mi által ez fentartatik. A világegyetem pedig az elemeknek s az azokból alkotott dolgoknak változásai által tartatik fenn. Ez elvek legyenek neked elegendők. Csillapítsd a könyvek utáni szomjodat, hogy ne mormolva halj meg, hanem derülten, igazán s az istenek iránt szívből hálásan.

Jusson eszedbe, mily régóta halasztgatod e dolgokat s hányszor hanyagoltad el az istenektől nyújtott alkalmat. Most végre észre kell vened, hogy mely világnak vagy része, s a világ mely kormányzójának kifolyása; s hogy egy időhatár van elődbe írva, mely alatt ha lelked felhőit el nem oszlatod: eltűnik az — eltűnsz te is —, s többé vissza nem tér.

„Minden órádban gondold meg, hogy mint római s mint férfi végezd a kezeden levő munkát egyszerű s tökéletes méltósággal, előszeretettel, szabadsággal és igazsággal; tartóztasd lelkedet ilyenkor másnemű gondolatoktól. De ez csak úgy lehet, ha minden tetedet úgy végzed, mintha az legutolsó lenne éltedben, félretéve szenvedélyességet, képmutatást, önszeretetet s elégedetlenséget. Látnod mily kevés az, melyet ha valaki megszerez: nyugodt és istenes életet élhet. Az istenek se követelnek többet attól, ki így cselekszik.

„Kik mások lelki indulatait észre nem veszik, ritkán boldogtalanok; de kik saját lelkök mozdulataira nem figyelnek, szükségképen boldogtalanok.

„Ugy rendezd minden tetteidet és gondolatodat, mint kinek tán e perczen az életből el kell távoznod. Az emberektől távozni, ha vannak istenek, nem rettenetes, mert ők csak jóban részesíthetnek; de ha nincsenek s az emberiekre gondot nem viselnek: mit ér nekem élni ez isten és gondviselés nélküli világban? De bizonyára vannak istenek s gondjuk van az emberiekre; módot nyújtanak az embereknek, hogy valódi rosszba ne essenek, s ha tán mégis volnának rosszak, azt is előre látták. Nem tudatlanságból, nem erőhiányból s nem is tévedésből történik az, hogy a jó és rossz különbség nélkül jut osztályrészül jónak és rossznak. A mely dolgok az embert magát rosszszá nem tehetik, az ember életét sem tehetik rosszabbá.

„Nincs nyomorultabb, mint az, ki mindig ide s tova forog; a földalattiakat kutatja, embertársai gondolatait kitalálni igyekszik, nem véve észre, hogy teljesen elég saját benseje istenségére figyelni s azt őszintén tisztelni. Tisztelheti pedig úgy, ha tisztán tartja azt a szenvedélyektől, s megelégszik azzal, a mi az istenektől s emberektől jön. Mert az istenektől jövő dolgok tiszteletre méltók magasztosságukért; az emberekiől jövők kedvesek, mert embertársainktól származnak.

„Senki sem veszíthet el, bármily soká éljen is, más életet, mint a melyet él, nem élhet mást, mint a melyet elveszít. Multat s jövőt senki, csak jelent veszíthet mindenki, mert egyedül ez övé.

„Bántalommal illeti az emberi lélek önmagát, először, midőn a természet középutjáról letér; másodsor, midőn embertársától elfordul; harmadsor, midőn a gyönyör vagy fájdalom rabjává lesz; negyedszer, midőn igaztalanul s őszinteség nélkül tesz vagy mond valamit; ötödször, midőn cselekvését s törekvéseit bizonyos célra nem irányozza, feledve, hogy a legkisebb dolgot is bizonyos célból kell végezni, s hogy az észszel bíró lények célja: követni az észt s állam törvényeit.

Az emberi élet egy pont; az észrevétel homályos; az egész test romlandó; a szerencse változó; a hirnév bizonytalan; a lélek dolgai csupa álm és füst. Mi vezetheti tehát helyesen az embert? A bölcsészet. Ez pedig abban áll, hogy a kebelben levő istenség sértetlenül él; ha felülemelkedik gyönyörökön és fájdalmakon; ha valódi céljait mindig átlátja; ha a történeendőket s számára rendelteket, mint saját eredetével egy helyről jövőket fogadja el, s végül, ha a halált derült kedélylyel várja.

Harmadik könyv. „Észre kell vennünk, hogy a természet működése szerint egymásután következő dolgok általában kedvesek és vonzóak. Az olajgyümölcsnek az a körülmény, hogy rothadáshoz közelit: bizonyos szépséget nyújt; a figék, midőn teljesen megérnek, szétnyílnak; a lehajló kalászok, az oroszlán szemöldei, a hab, mely a vad állatok szájából tajtékzik, és sok más dolgok, habár külön tekintve korántsem szépek, mégis mint az előzményekkel egybefüggő dolgok, tetszenek a kedélynek, elannyira, hogyha az embernek a természet által előidézett dolgok iránt kellő érzelme mély belátása volna, alig találna egyet is a sorrendben következők közül olyat, mely gyönyörüséget ne okozna. Valóban, a ki a természettel és annak műveivel baráti ismeretséget kötött: az egy idős nőben vagy férfuban bizonyos tisztességet és érettséget lát; az az ifjak vonzó szeretetreméltóságára csak tiszta szemekkel tekint, s a vadak felnyitott álkapcsait ép oly gyönyörrel szemléli, mint a festők vagy szobrászok utánzatait.

„Hippocrates, miután sok betegséget meggyógyított, maga beteg lett s meghalt. A chaldeusok előre megmondák sokak halálát, de a végzet őket is elragadta. Nagy Sándor és C. Caesar, miután oly sok várost leromboltak s ellenségeik ezreit megölték, maguk is végre ide hagyták az életet. Heraclitus, miután a világegyetem összeegéséről oly sokat okoskodott, maga bensőleg vízzel telt meg, s meghalt sárral borítva. Mit jelent mindez?! Hajóra szállottál, útdat bevégezted, kikötőbe jutottál, . . . szállj ki. Ha egy más életre (mészsz) át: istenek nem hiányzanak ott sem. Ha érzék nélküli létre: megszabadulsz fájdalomtól, s nem lészsz rabja a testnek, mely sokkal alábbvaló annál, a kit szolgál, levén ez utóbbi értelem és istenség, a másik föld és romlandóság.

„Gondolataid mindig annyira nemesek s egy célra irányulók legyenek, hogy ha valaki hirtelen kérdezné: miről gondolkozol? őszinte nyíltsággal felelhesd: erről [vagy arról. Szavaidból legyen nyilvánossá, hogy benned minden érzés és gondolat őszinte, jóakaró s társadalmi lényhez illő. Az ily ember mindig a legjobbak közt van; olyan mint az istenek papja, élve a benne lakozó istenséggel, mely gyönyör s fájdalom által nem illetetik, az igazság útján jár, a legnemesebb harczot harczolja s soha nem feledi, hogy minden eszes lény az ő embertársa.

„Dolgozzál örömet, kellő megfontolás után s tekintettel a közérdekre. A benned levő istenség oly élő lénynek legyen öre, ki férfias, érett kora, római és uralkodó, s a ki elfoglalta helyét, vár-

va a jelre, mely őt ez életből elszólítja s kész a távozásra. Légy derült kedélyű, ne keresd a mások által adott nyugalmat. Az ember álljon fenn és egyenesen maga, s ne mások által tartassék egyenesen.

„Ha találsz az emberi életben jobbat az igazságnál, mértékletes-ségnél, nyugodtságnál, szóval a kedély azon önelégültségénél, mely az észszerűen cselekvésből s az emberi rendeltetés helyes felfogásából ered, — ha találsz ennél jobbat — fordulj ahoz teljes lélekkel s élvezd azt. De ha semmi sem látszik jobbnak a beléd plántált istenségénél, mely kívánságaidat legyőzi, gondosan megvizsgál minden benyomást, s az érzékek vágyai alól szabadulva — mint Socrates — aláveti magát az isteneknek s az emberiség gondját hordozza, ha mindent ennél kisebbnek s értéktelezenebbnek találsz: csak ez egynek tarts helyet kebledben: Szabadon s egyszerűen válaszd a jobbat s tartsd meg azt.

„Tiszteld a tehetséget, mely a vélemény forrása. E tehetség-től függ az, hogy vajjon létezik-e a téged kormányzó részben (tehetségben) a természettel s az eszes lénnyel ellenkező vélemény. E tehetség ígér tartozkodást a gyors itélelthezástól, barátságot az emberekhez s engedelmességet az istenek iránt.

„Ird le magadnak az elődbe akadó dolgot úgy, hogy világosan lássad, mi az lényegileg s a maga egyszerűségében; add meg valódi nevét s bontsd fel elemeire. A lelket semmi sem emeli anynyira, mint az, ha az elébe jövő tárgyat rendszeresen s igazán vizsgálja; ha látja, minő helyet foglal el az a világegyetemben s mily hasznot hoz annak és az embernek ki polgára a legmagasztosabb városnak, melynek a többi városok csak mintegy családjai; ha minden benyomással szembe erényt alkalmaz: nyájasságot, igazságot, férfiaságot, hűséget s meglegedést stb.

„Ha a józan ész követve végzed dolgodat komolyan, élénken, nyugodtan; ha isteni részted tisztaságát megőrzöd, mintha azt azonnal vissza kellene adnod: boldog leszel. Senki sincs, ki ebben akadályozhatna.

„Test, lélek, ész. A testhez tartoznak az érzelmek, a lélekhez a vágyak, az észhez az elvek. Benyomásokat fogadni el a látszat útján: az állatoknak is sajátja. Kivánság által az állatok s asszonyias emberek egyaránt vonzatnak. Az ész azok is vezérül használják, kik nem hisznek az istenekben s kik hazájokat elárulják. Mi marad fenn tehát a mi csak a jó embernek sajátja? meglegedett-

nek lenni a dolgok folyásával; nem fertőztetni meg az istenséget, mely a kebelbe van ültetve, nem zavarni meg azt a képek sokaságával, hanem csendes nyugodtságban tartani s követni mint istent, s mindig igazat szólani. És ha senki sem hiszi is, hogy az ily ember boldog életet él: ő még sem tér el az élet végcéljára vezető útról, hová az embernek tisztán, nyugodtan, készséggel s sorsával megelégedetten kell megérkeznie.

Ne gyedik könyv. Az emberek nyugalmat keresve, vidékekre, tengerpartokra s hegyek közé vonulnak. Magad is szoktál ily dolgokra vágni, pedig e vágy csak gyengeség jele, mert hatalmadban áll — a mikor tetszik — önmagadba vonulni. Sehová se vonulhat az ember nyugodtabb s szabadabb helyre, mint saját lelkébe; különösen ha oly gondolatai vannak benn, melyekbe tekintve, azonnal nyugalomra talál. A benső nyugalom nem egyéb, mint a kedély jó berendezése. E magányba vonulj tehát vissza s üdítsd fel magadat. Elveid legyenek rövidek és alaposak, s mihelyt hozzájuk fordulsz, elegendők arra, hogy lelkedet megtisztítsák s megelégedést eszközöljenek. Mert mivel vagy elégedetlen? Az emberek roszaságával? Ne feledd a meghatározást, hogy eszes lények egymásért léteznek; hogy a túrelem az igazság része, s hogy az emberek akaratlanul tesznek roszt. Vagy azzal vagy elégedetlen, a mi a világegyetemből osztályrészedül jutott? Gondold meg, hogy vagy gondviselés van, vagy atomok, s azt se feledd, hogy a világ egy neme a társadalomnak. De tán testi dolgok tartanak fogva? Vedd eszedbe, hogy a kedély nem törődik a lélekzettel, mozogjon bár ez csendesen vagy rohamosan, ha egyszer félrevonult és saját erejét felismerte. Vagy tán a hírnév utáni vágy gyötör? Nézd, mily gyorsan el van feledve minden; nézd a végtelen idő chaosát, a tapsok hiábavalóságát s a hozsánna-kiáltók gyors véleményváltoztatását! Hisz az egész föld csak egy pont, s mily kis szöglet abban a te lakod! Nyugtasd meg magadat! . . . Vonulj vissza tehát e kis birtokodba; légy szabad, s tekints a dolgokra úgy, mint ember, mint polgár, mint halandó. Két dolgot végy jól eszedbe; egyik az, hogy nyugtalanságaink a bennünk levő véleményből erednek, mert a külső dolgok nem érinthetik magát a lelket; másik az, hogy a dolgok szüntelen változnak. A világegyetem átváltozás, az élet vélemény.

„Ha értelmi tehetségünk közös: úgy közös az ész is, a mely által eszes lények vagyunk; ha ez áll: úgy közös az az ész is,

mely parancsolja, hogy ezt tegyük, azt ne tegyük; ha ez így van: úgy közös a törvény is; ha ez áll: úgy polgártársak vagyunk; ha ez így van: akkor ugyanazon politikai társadalomnak vagyunk tagjai; ha ez is áll: úgy a világ egy nagy társadalom.

„Ha a lelkek folytonosan léteznek, hogyan tartalmazhatják őket a lég öröktől fogva?! De hogyan tartalmazza föld az annyi századok folytán eltemetett testeket? Valamint a testek átváltozás s föloszlás folytán helyet engednek más testeknek: úgy a levegőbe távozott lelkek is, bizonyos idő múlva átváltoznak és szétömlenek, s tüzes természetet vesznek föl, befogadtatván a világegyetem teremőjébe, s így új utat nyitnak új lelkeknek. Ez a valószínű felelet ama föltevésre, hogy a lelkek létezésüket folytatják.

„Minden öszhangban velem, a mi veled öszhangzik, oh világegyetem! semmi sincs későn, sem korán nekem, a mi neked kellő időben van. Minden dolog gyümölcs számomra, melyet időszakaid hoznak, oh természet! Tőled jön minden, benned van minden s hozzád tér vissza minden. A költő így szól: kedves városa Kekropsnak, s te nem szólasz-e így: kedves városa Zeüsznek.

„Szökevény az, ki a társadalmias észtól fut; vak az, ki szemet húný az értelem előtt; szegény az, kinek másra van szüksége, s ki nem nyer önmagától minden dolgot élete számára; természet ellensége az, ki külön választja magát a köztermészet esztétől, nem nyugodva meg a történőken; az állam fájáról levágott ág az, ki elszakítja lelkét az eszes lényektől.

„Szeresd a művészetet, melyet tanultál, bár szegény is az, s légy elégedett. Töltsd élted hátra levő részét úgy, mint ki mindenét az istenekre bizta teljes lelkéből, s ne tedd magadat se szolgáljává, se zsarnokává embernek!

„Minden elmulik, mesévé lesz s csakhamar a feledés sirjába temeti magát. Maga az ugynevezett örök emlékezet is csak semmi. Mi legyen éltünk célja hát? Igaz gondolatok, felebaráti cselekvények, nyugodt lelkiismeret.

„Olyannak tekintsd a világegyetemet, mint egy élő lényt, melynek egy állaga s egy lelke van; vedd eszedbe, hogy minden dolog egy gondolatra vitetődik vissza: onnan egy élő lény gondolatára; és hogy minden dolog egy mozgalom eredménye s magában mindenik együtt működő oka a létező dolgoknak.

„Egy kis lélek vagy te, mely testet hord magával.

„Az idő olyan, mint egy folyam, melyet az események alkotnak.

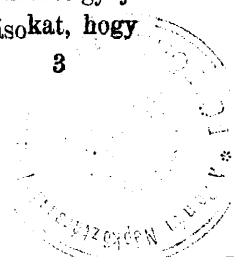
„A következő dolgok a megelőzőkkel illő viszonyban vannak, mert észszerű összeköttetés van közöttük; nem annyira egymás után következést mutatnak fel, mint inkább egy bámulandó rokonságot.

„Gyötrelmeid s nyomoruságod közepette jusson eszedbe nem az, hogy a veled történt esemény szerencsétlenség, de, hogy azt nemesen elhordozni: boldogság.

Ötödik könyv. Reggel midőn felkelsz, e gondolat lebegjen előtted: egy emberi lény munkáját végezni keltem fel. Miért vagyok hát elégedetlen, ha azt akarom tenni a miért létezem? Vagy tán munkátlanság s gyönyörökért létezel? Nem látod a kis növényeket, a kis madarakat, a hangyákat és méheket, mint dolgoznak, hogy rendeltetésüket a világegyetemben betöltsék?! És te nem vagy hajlandó egy emberi lény munkáját s saját természeted követelményét végezni! Nyugalomra is van szükség, mondod. Igaz; ámde a természet határt szabott ennek is. És te e határokon túl mészsz. Nem szereted magadat helyesen; mert ha szeretnéd, akkor természetedet s annak akarátját is szeretnéd. Kik művészetüket szeretik: azért mindent áldozni készek; de te kevesebbre becsülöd természetedet, mint a tánczos a tánczot, a fősvény pénzét, vagy a hiu kicsiny dicsőségét. Vajjon a társadalom nem százszorosan méltóbb-e munkásságodra?

„Mondod, hogy az emberek nem bámulhatják elméd élet. Meglehet. Mutass hát fel oly tulajdonokat, melyek hatalmadban vannak: őszinteséget, komolyságot, munkabírást, önmegtartóztatást, elégedettséget, jóakaratot, nyájasságot, szabadságot, nagylelkűséget. Nem látod, mily sok tulajdont tudsz azonnal felmutatni, olyakat, melyekben a természetes képtelenség mentségével nem élhetsz; miért maradsz mégis alól a rendes színvonalon?

„Egyik ember, ha másnak szolgálatot tett, kész följegyezni azt. A másik ezt nem teszi ugyan, de gondolatában mégis fentartja, s az illetőt adóssának tekinti. A harmadik, ugy szólva, nem is tudja, mit tett, s olyan mint a szőlőtő, mely fűrtöket termett s aztán nem törődik azzal, hogy ki élvezi azokat. Mint a ló, mely a versenytért megfutotta; az eb, midőn jól hajtott; a méh, midőn mézet gyűjtött: ugy a valódi ember, ha jót tett, nem szólit oda másokat, hogy

lássák, hanem más tetre megy át, mint a szőlőtő, mely újra fűrtöket hoz.

„Az athéneiek könyörgése: „essél, essél, oh Zeüsz, a z a t h é n e i e k s z á n t ő f ö l d j é r e é s a t é r e k r e.“ Igazat szólva, vagy nem kellene könyörögnünk egyáltalában, vagy ily egyszerű és nemes módon.

„A velünk történő dolgokat fogadjuk úgy, mint orvosi rendvényeket, melyeket a köztermészet jónak és szükségeseeknek ítelt. A gyógyszerek is néha kellemetlenek, sőt keserűek, mégis beveszszük egészségünk helyreállítása végett. Ép így a dolgokat is, melyek a világegyetem céljára s Zetisz boldogítására történnek, úgy kell fogadnunk, mint az egészsnek egészségére s közvetve saját javunkra levőket. Az egészsnek összefüggő láncolatát szakítja meg az, ki abból csak egy kis szemet is kívágni igyekszik.

„A milyenek rendes gondolataid, olyan legyen lelked jelleme is; mert a lélek gondolatok által színeztetik. Színezd azt ily gondolatokkal, pl. a hol az ember élni tud, ott jól élni is tud. Mindennek célja van. A hol a célja, ott van előnye és java minden dolognak. Az ember célja és java a társadalom.

„Élj az istenekkel. Istennel él az, ki folytonosan mutatja nekik, hogy lelke elégedett s megtesz mindent a mit kíván az istenség, melyet Zeüsz adott minden embernek örüül és vezéreül. Ez pedig az értelem és ész.

„Hogy viselted eddigelé magadat az istenek, szülőid, testvéreid, gyermekeid, tanítóid, barátaid, rokonaid, rabszolgáid iránt? Boldog vagy, ha elmondhatod: b á n t a l m a t s o h a e l n e m k ö v e t t e m s e m s z ó v a l s e m t e t t e l .

„Gyarló s tudatlan lelkek miért zavarják azt, kinek tudománya s tökéletessége van? És mely léleknek van meg ez? „Annak, mely tudja a kezdetet és véget, s ismeri a gondolatot, mely minden lényet áthat s az idők végtelenségében kormányozza a világegyetemet.

„Mig az élet végórája ütend, mi az ember teendője? tisztelni és áldani az isteneket; jót tenni az emberekkel; türelmet s öntartóztatást tanusítani, s a test és lélek határain túl levőkre nézve nem feledni, hogy azok nem övéi s hatalmában sincsenek.“

A többi könyvekről s netaláni észrevételeimről a jövő alkalmával.

Derzsi Károly.